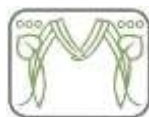

Het oude eikenhakhout op de Oirschotse Heide

- betekenis en aanbevelingen voor behoud -

Ecologisch Adviesbureau Maes

november 2003 Utrecht

In opdracht van DGW&T Zuid- afdeling Natuur & Landschap

Opgesteld door Drs. N.C.M. (Bert) Maes

November 2003

Ecologisch Adviesbureau Maes
Achter Clarenburg 2,
3511 JJ Utrecht.

Inleiding

Op 29 oktober werd een bezoek gebracht aan het oefenterrein de Oirschotse Heide waarbij aanwezig: Nico Bos (Beleidsmedewerker-EC LNV), Tom Schippers (Medewerker Natuur & Landschap DWG&T- Defensie), Jos Swart (Beheerder Oefenterrein Oirschot/ DWG&T-Defensie.), Bert Maes (Ecologisch Adviesbureau Maes).

De vraag vanuit DGW&T Zuid- afdeling Natuur & Landschap is of de bezochte eikenopstanden tot het cultuurhistorisch waardevolle oude eikenhakhout gerekend kunnen worden.

Eikenhakhoutbos

De vier bezochte boslocaties behoren inderdaad tot het zeer oud eikenhakhoutbos. Veel eikengroepen bestaan uit meerdere stammen die duidelijk dezelfde basis hebben. Ze zijn vergelijkbaar met bekend eikenhakhoutbos elders in het land.

De eikenstoven variëren van 3 tot 12 meter in omtrek met een enkele uitschieter tot ca. 16 m. De bomen zijn tot ca. 12 meter hoog. Hier en daar komt verjonging voor van de eik.

Het eikenhakhoutbos is over vier grotere groeiplaatsen verdeeld. Daarnaast komen verspreid op de open heide kleinere groepen en individuele exemplaren voor.

Oude hakhoutstoof van ca. 16 meter omtrek

Zomereik (Quercus robur)

De eiken behoren taxonomisch tot de Zomereik (*Quercus robur*). Tot nu toe zijn in de Provincie Noord-Brabant als autochtone eiken, uitsluitend Zomereiken aangetroffen. Zomereik is typerend voor arme zandbodems, maar kan ook op rijkere bodems voorkomen. Wintereiken (*Q. petraea*) en hybriden tussen Zomer- en Wintereik (*Q. x rosacea*) hebben een smallere milieu-amplitude en komen veelal op iets rijkere, leemhoudende bodems voor, zoals op de Veluwe

en Nijmeegse stuwwallen en in Limburg. Gezien het voorkomen van sterk leemhoudend zand tot zandig leem in de bodem van de Oirschotse Heide zou het voorkomen van Wintereik niet geheel uitgesloten zijn. Het ontbreken vindt zijn oorzaak wellicht in natuurlijke verspreidingsmechanismen in het verre verleden. Opvallend is wel dat verschillende onderzochte Zomereiken spaarzaam behaarde bladeren hebben. Dit verschijnsel komt o.a. ook voor bij eikenhakhout op de Brabantse Wal bij Bergen op Zoom en in de Loonse- en Drunense Duinen. Dit kan duiden op eigen genetische variatie binnen de Brabantse Zomereikpopulaties. Verder valt op dat er binnen de Oirschotse eikenpopulatie de nodige verschillen in o.a. bladmorfolgie zijn te onderscheiden.

Vegetatietype en bosbouwgeschiedenis

Het eikenhakhoutbos van de Oirschotse Heide behoort binnen de in Nederland onderscheiden bosgemeenschappen, tot het zgn. Eiken-Berkenbostype waarin behalve de Zomereik, ook Ruwe berk, Sporkehout en Wilde lijsterbes voorkomen. Plaatselijk komen Braamsorten, Hulst, Brem en Struikhei voor. In de omgeving komen ook Kruipwilg en Gaspeldoorn voor (mededeling J. Schippers / J. Swart). In de kruidlaag zien we Bochtige smele, Zandzegge, Pijpenstrootje, Brede stekelvaren, Dryopteris x deweveri (Brede stekelvaren x Smalle stekelvaren) en Muizenootje.

In de jaren '30 en '40 is het eikenhakhoutbos deels vervangen en deels doorgeplant met Grove den. Plaatselijk verjongt de Grove den zich. Ook Zeeden en Amerikaanse vogelkers behoren tot de aangeplante boomsoorten. De Amerikaanse vogelkers verjongt zich hier en daar. Ook de Zeeden verjongt zich (mededeling J. Swart). Het eikenbos is omgeven door humeus stuifzand en door Struikhei gedomineerde heidevegetatie waarin o.a. ook Gewone dophei, Stekelbrem, en mogelijk ook Kruipbrem, voorkomen.

Het Eiken-Berkenbos, waaronder het eikenhakhout, behoort tot het natuurlijke bostype op arme Brabantse zandbodems. Het eikenhakhout en de Struikheide-vegetaties zijn door beheersmaatregelen en het gebruik in het verleden ontstaan.

Bij nadere bestudering van de oudere topografische kaarten uit de eerste helft van de 19^e eeuw, zien we dat de plekken van het huidige eikenhakhout worden aangegeven als heide met verspreide bomen (als stippen). Vergelijkbare weergave van vegetatie elders in het land, o.a. op de Veluwe, en studie van de oude kadastrale kaarten, wijzen eveneens op het voorkomen van hakhout.

Ouderdom

Uit onderzoek naar fossiel stuifmeel en DNA van eiken is afgeleid dat de inheemse Zomereik in Nederland genetisch afstamt van het Atlantische en Subboreale bos dat zich na de IJstijd heeft gevestigd. Migratieroutes van de eikensoorten liepen via Spanje en Italië. In principe stammen de eiken af van de moederbomen die ca. 13.000 jaar geleden vanuit het Mediterrane gebied hierheen migreerden en zich ca. 9000 jaar geleden, hier vestigden. Hakhoutcultuur kan ontstaan zijn in het Subboreaal (vanaf ca. 5000 jaar geleden) wat in Noord-Brabant samengaat met het Neolithicum en de eerste akkerbouwers. Hakhout op enige schaal zal vermoedelijk pas in de Bronstijd of IJzertijd aan de orde zijn. Aanwijsbare hakhoutcultuur in Nederland zien we vooral na de Romeinse tijd en in de Vroege Middeleeuwen, in samenhang met brandhoutvoorziening en houtskoolproductie voor de ijzersmelterijen. In latere tijd speelt hakhout vooral een rol vanwege de schorswinning t.b.v. de leerlooierij. Vooral in de 18^e en 19^e eeuw was de leerlooierij een belangrijke inkomstenbron op de hogere zandgronden in Nederland en breidde de hakhoutcultuur zich zelfs uit. Na 1890 stort de eikenschors-markt in en daarmee de hakhoutcultuur. In de jaren '30 en '40 van de 20^e eeuw zijn de stoven hier en daar, en voor het allerlaatst, gekapt.

De opgaande uitgegroeide eikenstammen op de Oirschotse Heide zullen thans zo'n 50 tot 70 jaar oud zijn, lokaal wellicht wat ouder.

Over de ouderdom van de individuele hakhoutstoven is alleen globaal iets te zeggen. Bekend is dat stoven van 4 á 5 meter omtrek een ouderdom kunnen hebben van ca. 200 jaar. Stoven van 12 tot 16 meter omtrek, zoals ze hier en daar in de Oirschotse Heide voorkomen zouden dan 600 tot 1000 jaar oud kunnen zijn. Omdat stoven naarmate ze ouder worden minder snel in omvang toenemen is een ouderdom van 800 tot 1200 jaar niet uit te sluiten. Onderzoek in Engeland naar de ouderdom van lindenhakhoutstoven wijst eveneens op dergelijke leeftijden. De genetische oorsprong van de hakhoutstoven ligt, zoals hierboven uiteengezet, verscheidene millennia eerder.

Oude bosplaats met eikenhakhout

Waarde en betekenis van het eikenhakhout

De waarde van oude hakhoutstoven en oud hakhoutbos is vooral gelegen in de hoge ouderdom. In feite zijn ze onvervangbaar. Eeuwen van vegetatiesuccessie en genetische selectie gingen vooraf aan de huidige bomen. Voor de hand ligt dat dergelijke bomen uitstekend zijn aangepast aan de milieumomstandigheden ter plaatse. Het zijn waardevolle genenbronnen en betekenis voor de biologische diversiteit.

Het eikenhakhout van de Oirschotse Heide is daarom tevens van belang als zaadbron waarvan geoogst kan worden ten behoeve van nieuwe aanplant op vergelijkbare bodemtypen in Noord-Brabant. Elders in het land (o.a. op de Leuserheide in de Provincie Utrecht) is door Defensie met succes gebruik gemaakt van autochtoon plantmateriaal t.b.v. nieuwe beplantingen.

Het eikenhakhout is als overblijfsel van een vele eeuwenoude bosbouwmethode van groot cultuurhistorisch belang. Het zijn natuur- en cultuurmonumenten bij uitstek.

In de Provincie Brabant zijn eikenhakhoutbossen van enige omvang zeer zeldzaam. Alleen het eikenhakhoutbos in de Loonse- en Drunense Duinen is enigszins vergelijkbaar met die van de Oirschotse Heide.

Verondersteld kan worden dat autochtone eikenpopulaties, o.a. door eigen genetische samenstelling en bloei- en vruchttijd, ecologisch extra van belang zijn. In het algemeen is de natuurwaarde van oud eikenhakhout hoog, mede ook door de lange voorgeschiedenis en bodemontwikkeling.

Tenslotte heeft eikenhakhout vanwege karakteristieke en vaak grillige stamvormen een hoge belevingswaarde. Ze hebben een recreatieve meerwaarde.

Bedreiging

De grootste bedreiging voor het eikenhakhoutbos is kap en ernstige beschadiging door gemechaniseerde militaire oefeningen. Op langere termijn kan schaduwwerking van bomen in de omgeving schadelijk zijn. Zomereiken zijn lichtminners en komen bij schaduwwerking in het gedrang.

Geïsoleerd hakhout in heideterrein

Aanbevelingen

Over het algemeen kan men het beste eikenhakhoutbos laten uitgroeien tot opgaand eikenbos. De bomen worden op termijn imposanter en de karakteristieke stovenstructuur blijft toch altijd zichtbaar. De individuele stammen van de stoven kunnen zeer oud worden. Behalve veiligstelling van kappen of ernstige beschadiging, zijn er relatief weinig maatregelen noodzakelijk. Met de recente beschermende maatregelen (afsluiten van locaties met eikenhakhoutstoven voor gemechaniseerd militair gebruik) is al een belangrijke zet gedaan.

Hieronder worden enkele aanbevelingen opgesomd:

1. Veiligstellen van de eikenhakhoutbossen en hakhoutstoven door toekennen van een natuurfunctie en uitsluiten van gebruik van het bos voor gemechaniseerde defensie-oefeningen.
2. Veiligstellen van kleinere groepen en individuele eikenhakhoutstoven in heideterrein en free-for-all terrein.
3. Nauwkeurig in kaart brengen van alle grotere en kleinere hakhoutbossen, verspreide individuele bomen en verjongingsplekken van eik (voor een overzicht van de belangrijkste standplaatsen van oud hakhout zie kaartbijlage).
4. Op grond van deze inventarisatie grote eenheden bestemmen waar alle, of zoveel mogelijk, eikenhakhoutbos, binnen valt.
5. Aangeven en inrichten van bufferzones rondom de hakhoutbossen.
6. Zo nodig overig oefenterrein aanwijzen van minder cultuurhistorische en ecologische waarde ter compensatie van oefencapaciteit.
7. Het hakhoutbos geregeld vrijhouden van opgroeiende Amerikaanse vogelkers, Amerikaanse eik en naaldbomen. Inheemse soorten als Sporkehout, Wilde lijsterbes en Wilde kamperfoelie blijven over het algemeen laag en behoren bij het natuurlijke vegetatietype. Deze soorten kunnen gehandhaafd blijven.
8. Waar eikverjonging optreedt deze zoveel mogelijk handhaven. Eikverjonging stimuleren door het vergoten van de lichtinval in dennenbossen in de directe omgeving van hakhoutbos. Eiken blijken gemakkelijk te verjongen in licht dennenbos.
9. Voortzetting van hakcycli van het eikenhakhout is niet aan te bevelen en zelfs riskant. De inmiddels dikke stammen kunnen bij het afhakken gemakkelijk afsterven.
10. Eventueel kan vanuit jonge eikenopslag of vanuit jonge aanplant een klein perceel nieuw hakhout opgezet worden. Dit kan vanuit recreatief en educatief oogmerk interessant zijn
11. Via borden met uitleg over de karakteristieke en bijzonderheden van het eikenhakhoutbos en brochures, kan de waardering voor dit type bos bevorderd worden.